

Máté András

„Kéttényezős” szemantikák: Ockham, Mill(?), Russell

Az ELTE Filozófiai Intézete által rendezett konferencia apropóját és központi tárgyát képező nevezetes írás középső részében található egy érvelés, amellyel Russell a saját leíráselmélete melletti érvelésen túlmenően, teljes általánosságban támadja azt a szemantikai felfogást, hogy minden kifejezésnek két szemantikai értéke van: jelentése (*Sinn*, meaning) és denotációja (referencia, *Bedeutung*, jelöllet, stb.). (A terminológiai kérdések tárgyalását egyelőre elkerülöm; remélem, hogy a kedves olvasó érteni fogja, miről van szó akkor is, ha külön magyarázat és indoklás nélkül használom az adott alkalommal számomra legcélszerűbbnek tűnő megoldást.) Idézem ennek az érvelésnek az indítását:

A jelentésnek a denotációhoz való viszonyából elég különös nehézségek adódnak, melyek önmagukban is elégségesnek látszanak annak bizonyítására, hogy az ilyen nehézségekkel járó elmélet szükségképpen téves.

és a konklúzióját:

... „a Waverley szerzője” jelentése éppúgy releváns, mint denotációja – ha ahhoz a nézőponthoz tartjuk magunkat, melyhez maga a megkülönböztetés tartozik. Azt is láttuk azonban, hogy ha ehhez a nézőponthoz tartjuk magunkat, akkor el kell fogadnunk, hogy csakis a denotáció releváns. Következésképpen fel kell adnunk a kérdéses álláspontot. (RUSSELL 1905/2005.)

Értelemszerűen úgy szoktuk gondolni, hogy itt Russell a Frege elleni, korábban már megkezdett érvelést folytatja egy általánosabb síkon. Az irodalomban újabban felmerült, hogy ez a szakasz mégsem Frege ellen irányulna – én magam feltételezem, hogy igen, de ezt a nem túl lényeges filológiai kérdést nem fogom tárgyalni. Ruzsa Imre kimutatta, hogy a szakasz érvelése logikailag hibás – akár valóban Frege ellen szól, akár nem. (RUZSA 2000) Ehhez véleményem szerint nincs mit hozzátenni, én más oldalról közelítem meg a kérdést. Úgy is lehet mondani, azt az állítást veszem szemügyre, amit Russell saját nézeteinek változásáról „A denotálásról” egy lábjegyzetében tesz:

a témakört már a *Principles of Mathematics* V. fejezetében és 476. szakaszában is tárgyaltam. Az ott javasolt elmélet szinte azonos Fregeével és teljesen különbözik az itt következőtől.

És valóban, az 1903-ban megjelent *Principles* Fregéről szóló függelékében, a mondott szakasz elején a következőket olvashatjuk:

A jelentés (*Sinn*) és jelöllet (*Bedeutung*)* közötti megkülönböztetés nagyjából, ha nem is pontosan, ekvivalens azzal a megkülönböztetéssel, amit én teszek a fogalom és aközött, amit a fogalom denotál ...

Figyelemre méltó a csatlakozó lábjegyzet:

Nem fordítom a *Bedeutung*-ot *denotation*-nal, mert az utóbbi szónak mint szak kifejezésnek különbözik a jelentése Fregeétől, továbbá a *bedeuten* sem pontosan ugyanaz számára, mint számomra a *denoting*. (RUSSELL 1903/2002, 502)

Való igaz. Frege sohasem állította, hogy egy fogalomszó (kijelentésfüggvény, egyargumentumú predikátum) határozatlanul jelöli a fogalom alá tartozó tárgyakat. Nála a fogalomszó a fogalmat jelöli, azaz azt a függvényt, ami a fogalom alá tartozó tárgyakra az Igaz, más tárgyakra a Hamis értéket veszi fel, a fogalomszó jelentése pedig az így, extenzionálisan felfogott fogalomtól különbözik. Russell persze helyesen állítja párhuzamba a jelentést azzal, amit ő *concept*-nek nevez, de mindez nemcsak arra utal, hogy a fregei *Begriff* és Russell *concept*-je nagyon különböző dolgot jelent, hanem a terminológián kívül tartalmi különbségekre is.

A kérdés az, hogy Russell kritikája a jelentés és a denotáció megkülönböztetésével szemben – akár Frege-re célzott volt légyen, akár másra, mondjuk a két évvel korábbi Russellre – eltalálja-e Frege elméletét. Jól érti-e Russell Fregét, amikor saját korábbi felfogásához annyira közel állónak gondolja? Ezekre a kérdésekre történeti választ fogok adni, azt próbálom megmutatni, hogy Russell *mindkét* nézete, az 1903-as és az 1905-ös is, egy olyan történeti tradícióba illeszkedik, annak különböző változatait teszteli meg, amelytől Frege – gyökeres újtóként, csupán néhány általa nem is ismert szórványos történeti előzménnyel rokoníthatóan – elszakadt. Ha így van, abból természetesen semmi sem következik ezeknek a nézetrendszereknek önmagában vett értékére vonatkozóan, az viszont következni fog, hogy Russell egy lényeges ponton félreérti Fregét.

Érvelésem arra a tipológiára támaszkodik, amit az európai gondolkodás 1900 előtti történetében jelen lévő szemantikai elméletekkel kapcsolatban használtam logikatörténeti áttekintésemben (MÁTÉ 1997. 3. rész), más alkalommal pedig részletesebben is kifejtettem az elveit (MÁTÉ 2003). Eszerint a két fő típus egyike az, amely Arisztotelész *Herméneutikájának* első fejezetére vezethető vissza, és a nyelv működéséről úgy ad számot, hogy a kimondott (vagy írott) nyelvi jel valami mentálisnak a jele (azt jelenti vagy szignifikálja), utóbbi pedig hasonmása a dolgoknak.¹ A másik, amelynek a sztoikusoknál is megtaláljuk az elemeit, de Frege fejtette ki teljes és modern formában, a következő egyszerű megállapításban foglalható össze: „Egy jellel annak jelentését fejezzük ki és a jelölletét jelöljük.” (FREGE 2000, 124). A két felfogás között egyáltalán nem a szembevetendő vagy közhelyszámba menő különbségek a fontosak. Először is, ha ilyen nagy távlatból vesszük szemügyre a dolgokat, teljesen indokolatlannak látszik az a közkezen forgó megállapítás, hogy Frege *különböztette meg* a jelentést és a jelölletet. Soha senki nem tévesztette össze az arisztotelészi lelki lenyomatokat, avagy a későbbiek szerint mentális reprezentációkat vagy képzeteket azokkal a dolgokkal, amiknek

¹ *Esztí ... tá en téi phónéi tón en téi pszükhéi pathématón szümbola ...* [A beszéd részei a lélekben lévő lenyomatok jelei ...], *...hón tauta homoiómata pragmata ...*[...a dolgok, melyeknek ezek (ti. a lélekben lévő lenyomatok) hasonmásai ...] *De Int.* 16^a3–4, 7.

reprezentációi (legfeljebb a szkeptikusok tagadták, hogy az utóbbiakról tudomásunk lehet). Hogy milyen értelemben lehet mégis egy distinkció bevezetéséről beszélni Frege esetében, az éppen a következőkben tárgyalandó történeti anyagból válhat világossá.² Egyszóval, mindkét elméletípus háromtényezős: szavak, dolgok, valamiféle közvetítők. Másodsor, elég nyilvánvalóan nem perdöntő – bár összefüggéseiből nézve van jelentősége –, hogy ez a közvetítő az arisztotelészi típusban jellemzően mentális és szubjektív, a sztoikus-fregeiben pedig objektív, habár immateriális természetű. A lényeges különbségek a következők: az arisztotelészi típusú elméletek név-, a fregeánusok mondatközpontúak, továbbá a mentális reprezentációk többnyire (mint az Arisztotelésznél hangsúlyt is kap) hasonlóság folytán vonatkoznak a dolgokra, míg a másik típusban a hasonlóság kérdése fel sem vethető, a harmadik különbség pedig, hogy a tényezők közötti relációk egészen mások. De ez utóbbi annyira kiemelkedően a legfontosabb, hogy későbbre hagyom a részletes kifejtés végett.

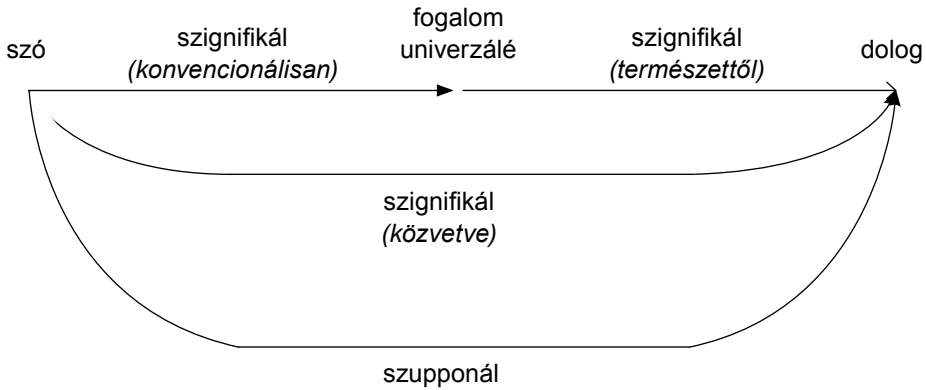
Ezzel a tipológiával kapcsolatban logikatörténeti összefoglalóm élelmémű kritikusa, Mekis Péter felvetette, hogy hova tegyük benne a jelentés denotációs elméletét. (MEKIS 2000, 420.) (Utóbb Charles Parsonstól is megkaptam szóban lényegében ugyanezt a kérdést.) A „denotációs szemantika” vagy „denotációs jelentéselmélet” kifejezést ma szokás egy szűkebb és egy tágabb értelemben használni. Tágabb értelemben volta-képpen az igazságfeltétel-szemantika szinonimája, szűkebben viszont azt a nézetet jelenti, hogy egy kifejezés megértéséhez, jelentésének fölfogásához semmi más nem szükséges, mint hogy tudjuk, mire vonatkozik avagy referál. A beszéd, a kommunikáció szemantikai elemzéséhez tehát nincs szükség semmi másra, mint hogy az egyes kifejezések referenciájáról avagy denotáló képességéről számot adjunk; a harmadik faktor fölösleges. Ez utóbbi felfogásra, a kéttényezős (a harmadikat kiküszöbölő) szemantikai elméletre vonatkozik Parsons és Mekis kérdése, és az ilyen felfogás jellegzetes példáját találjuk meg „A denotálásról”-ban.

I.

Az a szépen hangzó célkitűzés, hogy vizsgáljuk ezt a felfogást történetileg, a gyakorlatban persze azt jelenti, hogy keressünk elődöt hozzá. Nincs is nehéz dolgunk, Russell filozófiatörténeti munkássága is eligazít abban, hogy ki áll hozzá legközelebb az ilyen témákkal foglalkozó szerzők közül: ockhami Vilmos.³ Hogy azonban mi is teszi Ockhamot a jelentés denotációs elméletének ősapjává, mi az az újítás, amit a nyelv működésére vonatkozó elméletben bevezetett, annak megértéséhez egy kicsit közelebről szemügyre kell vennünk az arisztotelészi elméletnek Boethius *Herméneutika*-fordítása és kommentárjai nyomán a nagyskolasztkában kifejlődött változatát:

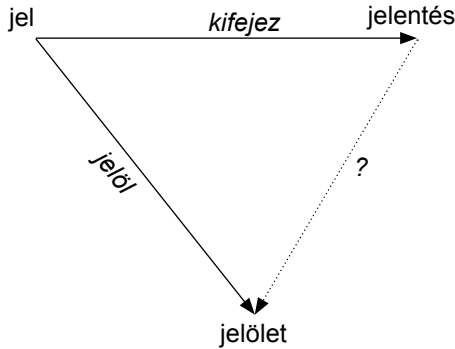
² Itt mégis muszáj egy nyúlfarknyi terminológiai kitérőt tennem. Semmi kifogásom az ellen, hogy a szemantika és a nyelvfilozófia terminológiájában használjuk a *referencia* terminust. Az az állítás viszont, hogy Frege különböztette meg a jelentést és a referenciát, egyszerűen hamis. Frege nem beszél arról, amit a mai nyelvfilozófiában – legalábbis a pontosan fogalmazók – referenciának neveznek; az ő esetében referensről kellene beszélni – ennél a szónál viszont én már csak jobban kedvelem azt a szót, hogy jelöllet.

³ Vö. filozófiatörténeti művének Ockhamról szóló szakaszával (RUSSELL 1945/1994, 392–398).

I. ábra

Nem igazán hasonlít a Frege-háromszögre:

2. ábra

és nem azért, mert más alakban rajzoltam. A Frege-háromszög két névvel jelölt oldalon két alapvetően különböző természetű reláció áll. A harmadik oldal, ahova a kérdőjelet tettem, a jelentés és a jelölet közvetlen viszonya, nem játszik az elméletben konstitutív szerepet, sőt, nem is definiálható a harmadik tényezőtől, a nyelvi jeltől függetlenül. Ahogy igaz az, hogy a jel a jelentés *által* jelöli a jelölését, ugyanúgy igaz az is, hogy a jelentés és a jelölet között nem állhat fenn olyasféle, nyelvtől független viszony, mint a hasonlóság.

Az első igazán fontos különbség, hogy az arisztotelianus-középkori elméletnek éppen az a reláció az alapja, amit ezzel az oldallal állíthatunk párhuzamba: a természetes szignifikáció. A lelkünkben vannak természetes jelei a dolgoknak; egy ilyen jel általában több dolognak a neve, mindre egyformán hasonlít, tehát természettől fogva szignifikálja ezeket. A beszélt nyelvek úgy keletkeznek, hogy ezeknek a jeleknek konvencionális módon nevet adunk, és így már szavainkkal is éppúgy utalni tudunk a dolgokra, mint ahogy a lelkünkben lévő jelek utalnak rájuk – tehát konvencionálisan szignifikálják a mentális jeleket. A nyelvi jelek tehát közvetetten vonatkoznak a jelölt dologra, két szignifikáció-reláción keresztül – úgy is mondják, hogy a szó közvetve szignifikálja

a dolgot. (Arisztotelész is, a középkor nagy logikusai is tranzitív relációként gondolták el a szignifikációt, tehát a szó-dolog reláció, amely a konvencionális és a természetes szignifikáció összetételéből adódik, szintén szignifikáció kell, hogy legyen.) Így tehát a másik döntő különbség Frege relációtól az, hogy a szó-dolog és a szó-fogalom reláció is szignifikáció – ha nem is fajtáját, de *genusát* tekintve egyező természetű egymással is, a fogalom-dolog relációval is. De mi is a szignifikáció tulajdonképpen? Ha az Arisztotelész által is említett mentális képet – nem indokolatlanul – a jelentéssel rokonítjuk, akkor a *jelent* vagy *kifejez* relációra gondolhatnánk, de más összefüggésekből – közte olyanokból, amik a továbbiakban igen fontosak lesznek – a *jelöl* is eszünkbe juthat, annak ellenére, hogy a fregei *jelöl* analogonjára jobb jelöltünk is van: a *szupponál*. Ne próbáljuk a szignifikációt úgy megközelíteni, hogy a fregei relációk között keressük a megfelelőjét. Buridan azt írja: szignifikálni egy dolgot annyi, mint létrehozni a felfogását.⁴ Lehet, hogy ez így még mindig egy kicsit rejtélyes; akkor kérjünk tanácsot P. V. Spade-tól, aki azt a körülírást ajánlja, hogy ami szignifikál, az annak az elgondolására készíten bennünket, amit szignifikál. (SPADE 2002. 63.) A magam részéről azt a közelítő körülírást ajánlanám mindezek alapján, *cum grano salis*, hogy *felidéz*. Valahogy így működik az arisztotelianus felfogás szerint a nyelv: a szó felidézi bennünk a fogalmat, ha pedig a fogalmat elgondoljuk, az felidézi bennünk a tárgyat, amire a fogalom vonatkozik. Innen talán látszik az is, hogy miért van szükség a szuppozíció fogalmára: más dolog gondolni valamire, és más egy állítás részeként szerepeltetni. A fő különbség az, hogy a szignifikáció kontextusfüggetlen, a szuppozíció pedig nagyon is kontextusfüggő.

Hogyan lehet ezzel a masinériával állítást elemezni? Többféleképpen, és itt jönnek a középkori szemantikának azok az elágazásai, melyek közül az egyik Ockham elmélete. Hogy ne kezdjük Ádámotól, Évától és Boethiustól, a XIII. század logikai klasszikusa, Petrus Hispanus a „minden ember állat” példamondatot így elemzi: az „ember”, az alany az egyes embereket jelöli, szupponálja, az állítmány, az „állat” viszont a bennünk meglévő közös természetre vonatkozik, ami a szignifikátuma a terminusnak, és amit az állítás azokra vonatkoztat, amiket az alany kijelöl, nevezetesen az emberekre, a „minden” kvantor folytán az összesre.⁵ Egyszerű és tulajdonképpen egészen kézenfekvő elemzés (eredetileg persze a szuppozíciók elméletének elég bonyodalmas nyelvén elmondva), csak éppen elég erősen elkötelezett amellett, hogy amit az „állat” szignifikál, az az egyes állatok közös természete, mely nemcsak a lélekben van, hanem Aquinói Tamás szerint háromféleképpen létezik: a lélekben, az egyes embereket, és abszolút módon, mint univerzálé.⁶ A társ példában, abban, hogy „az ember faj”, az „ember” nem az egyes emberekre utal, hanem ugyanerre a közös természetre.

A következő század nominalistái, köztük Ockham és Buridan tagadják, hogy univerzálék léteznének máshol, mint az emberi elme intenciójaként. Abban, hogy „az ember állat”, az „állat” is az egyedekre utal, akár az „ember”. A metafizikai egyszerűsítés áráként a logikai elemzés bonyodalmasabb lesz: példamondatunk attól lesz igaz, hogy minden ember azonos valamely állattal. Viszont az „az ember faj”-ban úgyszintén nincs szükségünk az ember univerzáléjára: a lélek egy intencióját rendeltük egy másodlagos intenció alá. Ami mindebből a szignifikációra tartozik: a terminusok a realista szá-

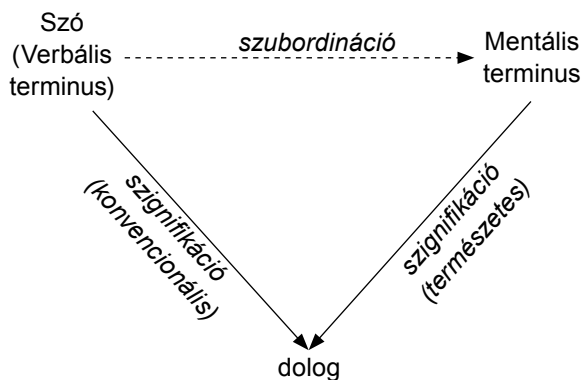
⁴ „... *constituere intellectum* ...” Johannes Buridanus: *Sophismata*, 1. fej. 4. szofizma.

⁵ Petrus Hispanus: *Tractatus* (későbbi nevén *Summulae logicales*, kiadta L. M. de Rijk, Assen, 1972, van Gorcum), 81. oldal

⁶ *Summa theologiae*, III.16.7.4.

mára a formát vagy természetet szignifikálják, amely a lélekben is, de azon kívül is van. Közvetve szignifikálják a terminus, illetve az univerzálé alá tartozó egyedi dolgokat is, de ez neki nem olyan fontos. A nominalista, például Buridan számára éppen az a fontos, hogy végső soron a dolgokat szignifikálják, bár közvetlenül az univerzálékat (melyek a lélek intenciói).

Ockham, és egyedül ő, egy lépéssel tovább megy: szerinte a szó egyáltalán nem szignifikálja az univerzálét. Egy bizonyos értelemben átvágja a háromszög egyik oldalát:

3. ábra

Nem abszolúte, nem semmisíti meg: azt teszi a konvencionális szignifikáció helyére, hogy a szó alá van rendelve (szubordinálva) az univerzálénak. Ez teszi a szót szóvá, értelmes hangorrá: hogy szubordinálva van valamilyen intenció alá. De akkor sem közvetve szignifikálja a dolgot, hanem közvetlenül. Ugyanazt teszi, mint az a bizonyos lélekben levő valami, ami Ockhamnál (kiteljesítve bizonyos korábban is meglévő tendenciákat) mentális *terminus*. A mentális terminus is nyelvhez tartozik: az igazi, a természetes nyelvnek, a gondolkodás nyelvének alkotórésze. Elsődlegesen és természetűl fogva ez vonatkozik a dolgokra; a beszélt vagy az írott nyelv másodlagosan, konvenció által tölti be ugyanazt a funkciót.⁷ A mentális kép, mentális terminus mégis elveszíti azt a közvetítő szerepét, amit Arisztotelész kijelölt számára, vagy legalábbis nem úgy tölti be. A szignifikáció tranzitivitása megszűnik, ezért is inkább indokolt most a háromszög-alak. A legfontosabb (ténylegesen implicit) érv a váltás mellett voltaképpen egyszerű és magától értetődő: amikor emberekről vagy lovakról beszélünk, akkor nem az ember vagy a ló fogalmáról beszélünk, éppúgy, mint ahogy amikor róluk gondolkodunk, akkor sem a fogalmukról gondolkodunk, hanem róluk magukról. Amikor beszélünk, akkor ezt szavaink segítségével tesszük, de nem a szavakról beszélünk, amikor pedig gondolkodunk, akkor ezt fogalmaink segítségével tesszük, de általában nem róluk gondolkodunk.

Valóban kéttényezős ez a szemantika? Igen és nem; ha úgy tetszik, Russell ennél „kéttényezősebb”, mint látni fogjuk, de az alapgondolat mégis igen hasonló. A mentális nyelv képes önállóan, nyelvként működni, semmiféle „jelentés jelentésére” vagy

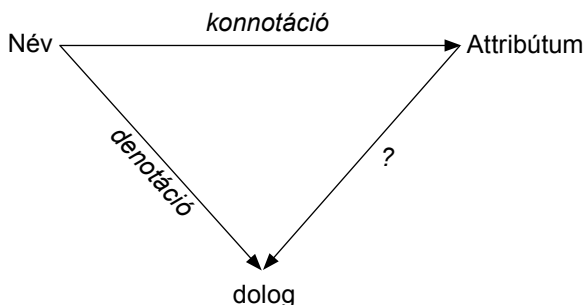
⁷ Guillelmus de Ockham: *Summa Logicae* (kiadta Ph. Boehner, G. Gál, S. Brown, St. Bonaventura, 1974), I. rész, *passim*.

hasonló, végtelen regresszussal fenyegető khimérára nincsen hozzá szükség, pontosan azért, mert a mentális terminusokat teljességgel jellemzi, hogy milyen dolgokra vonatkoznak. És ugyanez áll a kimondott terminusra, a szóra is: az jellemzi szemantikailag, hogy mire, mikre vonatkozik, és semmire nincs tovább szükség, legalábbis Ockham szerint. Persze a beszélt nyelv nem önálló, nem lehetne nyelv, ha nem lenne mögötte a mentális nyelv; de a működéséhez semmiféle olyan entitásra nincs szükség ami a modern logika intenzióival lenne párhuzamba állítható; mindent meghatároz az, hogy a szó mire vonatkozik. (Ezen a ponton támadja az elméletet Burley; egyik érvét modern nyelvre, de nagyon hűen lefordíthatjuk úgy, hogy az intenzionális kontextusok, pl. az „ígérek neked egy lovat” elemzésével az ilyen szemantikai elmélet nem tud megbirkózni.⁸)

Tehát összegezve, Ockhamnál a szó-fogalom relációban a szignifikáció kicserélődött szubordinációra, és ez nem csupán verbális különbség. Megtartja viszont Ockham az arisztotelészi hagyományból azt, hogy a fogalom-dolog relációnak alapvető szerepe van, valamint azt is, hogy a szó-dolog és a fogalom-dolog reláció hasonló természetű.

II.

John Stuart Mill azért kerül itt terítékre, mert gyanúsították már azzal, hogy ő is denotációs szemantikát művelt. A *System of Logic ...* nevekről szóló fejezetében kifejt egy elég egyszerű, mondhatni leegyszerűsített, de igen áttekinthető szemantikai sémát. Érdekes ebbe belenézni, mert a példáján világosan lehet megmutatni néhány kérdést és összefüggést. Millnél a neveknek általában denotációja és konnotációja van (az utóbbi esetleg hiányzik). A harmadik tényező, a jelentés funkcióját az attribútum tölti be, amit a név konnotál, miközben a dolgot denotálja. Ez a harmadik tényező nemcsak egyszerűen ott van, hanem ráadásul intenzionális jellegűnek kell tekinteni, hiszen Mill explicite állítja, hogy két attribútum különbözhet akkor is, ha ugyanazokról a dolgokról állítható. Másik olyan sajátossága, amely egyértelműen bizonyítja, hogy Mill elmélete nem sorolható a denotációs elméletek közé, éppen az a speciális eset, ami miatt hajlamosak lehetnénk ide sorolni: az, hogy a tisztán konvencionálisan jelölő neveknek

4. ábra

⁸ Gualterus Burleigh: *De puritate artis logicae tractatus longior*, I. 3. 51.

(azaz voltaképpen a tulajdonneveknek) nincsen konnotációjuk. Ha egy (bármilyen) név jelentése kimerülne abban, hogy mit denotál, akkor a tulajdonneveknek is volna jelentésük, hiszen tudható, hogy mit denotálnak. (MILL 1872/1974 24–45)

Mill intenzíven használja azt az érvet, hogy amikor a dolgokról beszélünk, akkor nem fogalmainkról és ideáinkról beszélünk. Ezért az attribútum nem fogalom és nem mentális, továbbá elmondható, hogy a szó-dolog és a szó-attribútum reláció teljesen különböző természetű. A háromszög harmadik oldala, az attribútum és a dolog viszonya elég világos, de első látásra nyelven kívüli: a dolog hordozója az attribútumnak. Mindazonáltal a szó megértése, az, hogy meg tudjuk mondani, mit denotál, azon múlik, hogy milyen attribútumot konnotál (kivéve a tulajdonneveket, ahol az attribútumot az elnevezési konvenció pótolja). Voltaképpen ez az a felfogás, amelyhez viszonyítva joggal mondható, hogy Frege elmélete megkülönböztetést vezet be korábban egybe mosott dolgok között, de nem a tulajdonnevek, hanem a predikátumok vonatkozásában. Ebben a struktúrában ugyanis az attribútum a fregei „fogalomszó” (azaz egyargumentumú predikátum) jelentésének és jelöletének a szerepét is eljuttassa. A jelentését annyiban, amennyiben intenzionális és abban van szerepe, hogy megérthető legyen, mit is állítottunk, a jelölését annyiban, amennyiben terjedelme van. Még egyszer: Fregéné a fogalomszó jelölete nem azonos az egyes terjedelmébe eső dolgokkal, hanem olyan függvény, ami ezen dolgok összességét, mint absztrakt objektumot határolja le avagy karakterizálja. Ettől különbözteti meg Frege a fogalomszó jelentését, amit talán a fogalomba tartozás kritériumaként írhatunk körül.

III.

Ezek után vegyük elő újra első idézetünket Russell *Principles*-éből. Nincs itt valami különös: „a fogalom és aközött, amit a fogalom denotál”? Nem a szó denotál Russell szerint, hanem a fogalom! Tudjuk, Fregéné a jelentés illet nem tesz, nem denotál semmit, nem az ő dolga. Elírásról volna szó? A *Principles* bevezető, szemantikai jelle gű szakaszaiban a *concept* valami, ami kijelentések (avagy proposíciók, de határozot tan *nem* nyelvi struktúrák) alkotórésze lehet, de nem dolog, nem individuális objektum; mintha Mill attribútumaira hasonlítana kissé. Ebben a kontextusban tehát meglepőnek tűnik, hogy Russell azt mondja: denotál – de ezt a *concept*ről mondja. Az „On Denoting” emlegetett részében viszont, ahol bírálja a kifejezés két szemantikai értékére, a jelentésre és a denotációra alapozott elméletet, a jelentésről mondja, hogy denotál, és nem egyszer, hanem szűken számolva is ötször.⁹ Ez már aligha lehet véletlen. Kérdés lehetne persze, hogy mennyire fontos ez, válaszképpen pedig csak utalni tudok Ruzsa Imre már hivatkozott cikkének tanulságaira: meglehetősen fontos. Russell végered ményben, nagyon leegyszerűsítve az érvelését, amellel emel szót, hogy a jelentés, ez a szemantikai elemzésbe bevont árnyék-entitás megfoghatatlan, hiszen ha meg próbáljuk denotálni, mindig a denotátumához (a jelentés denotátumához!) lyukadunk ki, amit az a kifejezés is denotál, aminek a szemantikai elemzésébe kezdtünk. Ebben pedig bizony az a – Frege elméletétől teljesen idegen, viszont az arisztotelianus elmé-

⁹ Ez azoknak a kontextusoknak a száma, ahol Russell szó szerint a jelentés denotátumáról vagy jelölétéről beszél; még több olyan szövegrész van, amely egyértelműen involválja, hogy Russell így tekint a dologra, és így érti Fregét is.

letek lényegi részét képező – feltevés, hogy a fogalom éppúgy vonatkozik a dologra, mint a szó, elég fontos szerepet játszik.

Mindezek alapján egy hipotézist vázolnék befejezésül arról, hogyan is változtak Russell nézetei két, majdnem egymás szomszédságában született írása között, és mit is talál el a „Denotálásról” kritikája. A *Principles of Mathematics*ban a kifejezés-fogalom-dolog hármasság belső viszonyai nemigen térnek el az arisztotelianus tradícióban megszokottól; ami valóban rokonítja Russell ekkori felfogását Fregeével, az a fogalom objektív, nem-mentális státusza. Ez a státusz azonban elég kétértelmű, mert a fogalom egyszerre alkotórésze a propozícióknak, és maga is denotáló egység.¹⁰ A „Denotálásról”-ban Russell ezt a problematikus státuszt egy ockhami jellegű fordulattal számolja fel: nem kell a fogalom, avagy jelentés, mint közvetítő, a kifejezés tud denotálni maga is. Russell persze messzebbre megy, mint Ockham, hiszen azt állítja, hogy a denotáló kifejezéseknek önmagukban egyáltalán nincsen jelentése.¹¹ Az az arisztotelianus gyökerű nézet, hogy a fogalomnak is éppúgy vonatkoznia kell a dologra, egy kontrafaktuálisban él tovább: ha volna jelentésük, az is denotálná azt, amit a kifejezés maga, s ez a kiindulópont vezet paradox következményekhez. Az érvelés Russell saját korábbi (feltételezett) nézetével szemben találó lehet, de Frege-ével szemben nem az, mert olyan feltevésből indul ki, amit Frege sosem vallott – mégpedig azért nem, mert jelentésemellete, ellentétben Ockhaméval és Russell korábbi nézetével, nem tartozik az arisztotelianus családba.

IRODALOM:

- FREGE, Gottlob 2000: Jelentés és jelöllet. In *Logikai vizsgálódások*, Budapest, Osiris
- MÁTÉ András 1997: A logika története, Ruzsa I. – Máté A.: *Bevezetés a modern logikába*, Budapest, Osiris, 3. rész.
- MÁTÉ András 2003: A jelentésemelletek típusairól. In Farkas K. – Orthmayr I. (szerk.): *Bölcsélet és analízis*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- MEKIS Péter 2000: „!...”. *Vulgo 2/1–2* Debrecen
- MILL, John Stuart 1872/1974: *A System of Logic* I. könyv 2. fejezet: „Of Names”. In *Collected Works of J. S. Mill VII.*, Toronto, University of Toronto Press, 24–45. o.)
- RUSSELL, Bertrand 1903/2002: *Principles of Mathematics*, reprint, London, Routledge.
- RUSSELL, Bertrand 1905/2005: A denotálásról, ford. Simonyi András
- RUSSELL, Bertrand 1945/1994: *A nyugati filozófia története*, Budapest, Göncöl
- RUZSA Imre 2000: Russell kontra Frege. In uő. (szerk.): *Tertium non datur*, Budapest, Osiris.
- SPADE, Paul Vincent 2002: *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*. http://pvspade.com/Logic/docs/thoughts1_1a.pdf.

FORRÁSOK:

- AQUINÓI TAMÁS: *Summa theologiae*
- JOHANNES BURIDANUS: *Sophismata*
- GUALTERUS BURLEIGH: *De puritate artis logicae tractatus longior*
- PETRUS HISPANUS: *Tractatus* (későbbi nevén *Summulae logicales*, kiadta L. M. de Rijk, Assen, 1972, van Gorcum)
- GUILLELMUS DE OCKHAM: *Summa Logicae* (kiadta Ph. Boehner, G. Gál, S. Brown, St. Bonaventura, 1974)

¹⁰ Talán nem erőszakolt Russell fogalmainak párhuzamba állítása Mill attribútumaival: a fogalom azért része a propozíciónak (lényegében lehetséges tényállásnak), amiért az attribútum: objektív tulajdonság, és azért jelöl, mert jelentés-funkciót is tölt be, akárcsak Mill attribútumai (bár az utóbbiak nem jelölnek).

¹¹ Egyben tesz egy lépést a mondatközpontú szemantika felé is, amikor azt mondja, hogy a mondatoknak viszont van, azok a jelentés egységei.

URÁNIA SZÍNHÁZ

SEIDNER
CHROMOLITH
MŰINTÉZET
BUDAPEST.

SZEGÉNY GAZDAGOK

ÍRTA: RÁTH-VÉGH

BEMUTATÓ ISTVAN 909

Uránia Színház: Szegény gazdagok. Ism. Mester. Litográfia, 1909